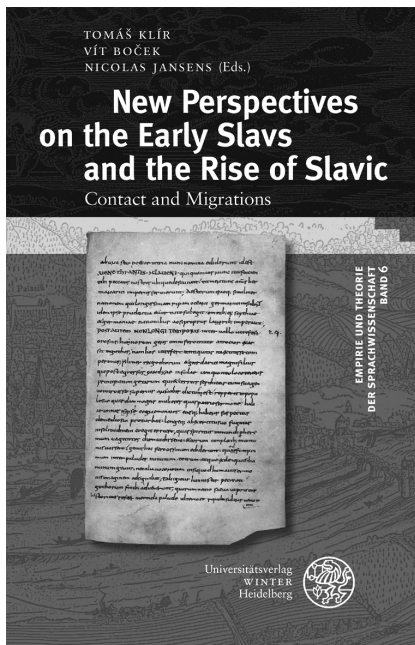

Ростислав ВАЦЕБА

кандидат історичних наук
молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0276-8131>
e-mail: rvatseba@gmail.com

**[Рец.] НОВЕ СЛОВО МОВОЗНАВЦІВ У ПОЛЕМІЦІ
ДОВКОЛА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ [на кн.]: New
Perspectives on the Early Slavs and the Rise of Slavic. Contact
and Migration / Ed. by Tomáš Klír, Vít Boček, Nicolas Jansens.
Empirie und Theorie der Sprachwissenschaft, 6. Heidelberg:
Universitätsverlag WINTER, 2020. 353 p.**

Підготовлена за редакцією Томаша Кліра (Tomas Klir), Віта Бочека (Vít Boček) та Ніколаса Янсенса (Nicolas Jansens), колективна монографія «Нові погляди на ранніх слов'ян і виникнення слов'янської мови: контакт і міграції» призначена для ознайомлення наукового середовища з підсумками семінару «Мовний контакт і ранні слов'яни», який відбувся у стінах Карлового університету в Празі 19–20 жовтня 2017 р. За словами упорядників книжки, для більшості авторів основне завдання полягало в тому, щоб узагальнити емпіричні знахідки і представити нові методологічні напрацювання, пов'язані з тематикою виникнення та поширення слов'янської мови, що походять не лише з традиційних для відповідного дискурсу сфер мовознавства, археології та історіописання, але й із суміжних дисциплін на кшталт релігієзнавства, культурної антропології, археогенетики, палеокліматології та історичної епідеміології

(С. 9). У такий спосіб учасники заходу намагалися поглибити сучасне розуміння походження слов'ян та їхнього розселення, розгадавши таємницю перетворення маргінального індоєвропейського діалекту на мову значної частини мешканців середньовічної Європи.

Отриманий текст – нетривіальна спроба реабілітувати роль історичного мовознавства у дослідженні вибраних проблем слов'янського етногенезу, а також впровадити найновіші лінгвістичні напрацювання у прямий діалог з актуальним археологічним дискурсом, представленим синтетичними розвідками Фелікса Бірманна (Felix Biermann) та Наді Профантової (Nad'a Profantova). Книжка складається з 12 доволі умовно пов'язаних між собою розділів, зміст яких радше відображає поле наукової діяльності конкретних учених, аніж формує цілісний пазл із комплексною відповіддю на поставлені організаторами питання.

У першому розділі «До проблеми формування загальнослов'янського койне» (С. 11–42) професор-емерит Каліфорнійського університету Геннінг Андерсен (Henning Andersen) конкретними прикладами на фонетичному, морфологічному і лексичному рівнях спробував продемонструвати неадекватність зведення історичного розвитку слов'янської мови до т. зв. «стандартних теорій», що передбачають її первинну єдність або ж конвергентне формування (модель *lingua franca* чи койнеїзації) перед 600 р. н. е. із подальшою диференціацією на множини діалектів. Натомість аргументація дослідника створює картину неперервного процесу мовної диференціації та змішання дуже подібних, проте не ідентичних слов'янських діалектів, що розпочався задовго до Великого розселення слов'ян у VI ст., продовжився в період їхніх міграцій на світанку середньовіччя і завершився у новому постміграційному середовищі кристалізацією протопластів пізніших мов, що склалися через хаотичний симбіоз попередньо наявних слов'янських говірок (С. 12–13). Висвітлені Г. Андерсеном свідчення трансформації загальнослов'янської мови перед, упродовж та після міграційної доби містять: а) діалектологічні відмінності, що існували перед Великим розселенням слов'ян; б) регіональні мовні контакти, що відбувалися у період розселення; в) повільну фонологічну диференціацію загальнослов'янських діалектів упродовж та після розселення; г) лексичні зміни, обумовлені новими екологічними умовами; д) контакти між віддаленими діалектами, що, очевидно, стали наслідком перехресних міграцій; е) мовні контакти постміграційного часу (С. 36). Результати дослідження унеможливили виникнення загальнослов'янської мови в Аварській добі (С. 11). Серед наведених автором прикладів найцікавішими є особливості рецепції слов'янами балтської фонетичної інновації, що полягала у нейтралізації дихотомії між голосними звуками *e* та *a* на початку слова. Г. Андерсен констатує існування напередодні Великого розселення двох слов'янських ареалів, зазначаючи, що, на відміну від теренів пізніших східних слов'ян, майбутні землі західних та південних слов'ян були первинно заселені вихідцями з ареалу, де описаної рецепції не відбулося (С. 18).

Дослідження німецького філолога Гаральда Біхльмеєра (Harald Bichlmeier) «Нові методи в етимологізації найдавніших гідронімічних пластів у Центральній Європі» (С. 43–76) підсумовує новітні здобутки історичної ономастики у дослідженні походження гідронімів Ізар (*Isar*), Зінн (*Sinn*), Нааб (*Naab*), Лор (*Lohr*), Лаабер (*Laaber*) та Ельба (*Elbe*), а також топоніму Єна (*Jena*). За останні десятиліття їхні загальноприйняті етимології були частково чи повністю переглянуті. Натомість з'явилася низка альтернативних гіпотез, що лише віддалили вчених від консенсусних рішень. Розглядаючи найвірогідніші

версії, Г. Біхльмеєр артикулює власні переважні преференції, які переважно зводяться до заперечення «палеоевропейської» генези аналізованих гідронімів і топоніму на користь рішень, що відносять їхні витoki до хронологічно пізнішого давньокельтського чи давньогерманського ономастичного пласту. За задумом вченого, дослідження мало також продемонструвати незавершеність та широкі горизонти для подальшого наукового пошуку в сфері найдавнішої європейської гідроніміки, вивчення якої на тлі все більшого залучення актуальних здобутків індоевропейського мовознавства нині саме входить у нову стадію, що характеризуватиметься переоцінкою попередніх часто методологічно необґрунтованих рішень (С. 67–68).

Відтак текст колективної монографії продовжується роботою провідного німецького дослідника пам'яток полабських слов'ян Ф. Бірмана «Трансформація чи міграція: заселення ранніми слов'янами території північно-східної Німеччини як прикладне дослідження» (С. 77–90). Особливість аналізованого регіону – відносно велика кількість дендрохронологічних даних, на основі яких в останні десятиліття вчені зробили висновок про існування тут виразного інтервалу між кінцевою фазою функціонування поселень германців, що припадає на перші десятиліття VI ст., і появою перших слідів слов'янської присутності наприкінці VII ст. (С. 78–81). За словами Ф. Бірмана, принаймні стосовно теренів на південному заході від Балтійського моря цей розрив унеможливує слов'янізацію через зміну ідентичності та мови місцевого населення, якого там майже або й взагалі не залишилося, і значно краще вписується у традиційне розуміння слов'янської експансії як результату серії міграцій наприкінці й опісля доби Великого переселення народів (С. 85, 86). Як додатковий аргумент супроти демографічної тягlosti на Полаб'ї дослідник наводить принципові відмінності між формами поселень і поховань, а також усіма іншими аспектами матеріальної культури та господарства ранніх слов'ян і германських спільнот, які впродовж V – перших десятиліть VI ст. поступово покинули межи річчя Ельби й Одери (С. 84).

Головна ідея розділу «Виникнення і поширення слов'янської мови у світі індоевропейської моделі Ціммера» (С. 91–100), який написав Віт Бочек з Інституту чеської мови Чеської академії наук, полягає у спробі співставити сценарії формування окремих гілок індоевропейських мов, які розробив Стефан Ціммер (Stefan Zimmer), з актуальними гіпотезами стосовно появи слов'янської мови. Пропозиція С. Ціммера зводилася до чотирьох моделей: 1) підкорення етнічно консолідованими групами індоевропейських іммігрантів неіндоевропейського населення, яке не перебувало на вищій стадії цивілізаційного розвитку; 2) «священної весни» (реконструйована на основі кельтського звичаю, відповідно до якого, у разі голоду чи перенаселення, 20- та 21-річні особи вилучалися зі спільноти і були змушені шукати собі життєвого простору деінде); 3) підкорення етнічно консолідованими групами індоевропейських іммігрантів неіндоевропейського населення, що перебувало на вищій стадії цивілізаційного розвитку; 4) «*colluvies gentium*», коли нова спільнота формувалася з етнічно та лінгвістично відмінних груп, абсорбуючи біженців, вигнанців, злочинців та шукачів пригод різного походження. У першому та другому випадку мова іммігрантів мала зазнати лише незначного впливу місцевих говірок, у третьому – швидкої та суттєвої трансформації, у

четвертому – увібрати помітні домішки чужорідних елементів (С. 94–95). На думку Віта Боchema, четверта модель відповідає теорії Омеляна Пріцака про походження слов'янської мови від піджину, що розвинувся у здомінованому аварами й іншими кочівниками Подунав'ї, третя – почасти корелює з ідеями Флоріна Курти (Florin Curta) (С. 96–97). Утім, більшість гіпотез виникнення слов'янської мови – як традиційних, що виходять із парадигми реального розселення її носіїв зі слов'янської прабатьківщини, так і тих, що розглядають слов'янізацію лише на рівні мовної рецепції, – як доводить дослідник, вкладаються саме у перший із наведених сценаріїв (С. 98). Варте уваги також зауваження автора, що, оперуючи поняттями «койне» та «*lingua franca*», дослідники можуть вкладати у них принципово відмінні значення і в підсумку робити дуже різні висновки (С. 99).

Автором п'ятого розділу (С. 101–126), присвяченого проблематиці фіно-угорського субстрату в північноросійських говірках, є співробітник Українського інституту в Гарварді Андрій Даниленко. Характеризуючи загально-визнані свідчення фіно-угорського впливу на мовну систему північного та північно-західного діалекту російської мови, дослідник піддає сумніву методологію своїх попередників і на конкретних прикладах унаочнює натягнутість їхніх висновків (С. 114, 120). Такий підхід відтак виражений у запропонованій автором теорії генези притаманних для північної частини російського діалектного простору безособових дієслівних форм на *-но* і *-то*. Усупереч поглядам більшості дослідників, які вбачали тут чужорідний, неслов'янський субстрат, А. Даниленко пояснює поширення серед слов'ян відповідних граматичних конструкцій особливостями соціального середовища, зокрема дією таких чинників, як кількісна обмеженість комунікаційних спільнот та їхня ізоляваність, тісні внутрішні соціальні зв'язки, соціальна стабільність і великий обсяг спільного інформаційного контексту (С. 118–119). Позаяк усі ці риси були притаманними для слов'ян досліджуваного ареалу вже у перші століття після його колонізації, вчений не заперечує ранньосередньовічної генези аналізованого мовного явища (С. 118).

У шостому розділі «Релігія, позбавлена голосу: літературне конструювання слов'янського язичництва» (С. 127–150) празький релігієзнавець-славіст Їржі Динда (Jiří Dynda) охарактеризував загальні проблеми дослідження дохристиянських вірувань ранньосередньовічних слов'ян. На думку автора, принципова епістемологічна складність полягає у тому, що до нас не дійшло жодного свідчення про слов'янське язичництво від його властивих носіїв. Описи сучасників зазвичай належать представникам християнського клиру, які здебільшого не були слов'янами. Тому Ї. Динда наголошує на необхідності враховувати ймовірні упередження та ідеологічну забарвленість під час аналізу відповідних фрагментів їхніх творів (С. 144). Відтак дослідник розглядає питання тожності особливо шанованого серед полабослов'янських лютичів Сварожича (*Zuarasici* та *Zuarasiz*) із однойменним божеством (*Сварожичь*), культ якого зафіксований на теренах Русі. Не заперечуючи спільних загальнослов'янських витоків, дослідник висвітлює разючі невідповідності між якісними характеристиками Сварожича у латиномовній традиції та творах, написаних давньою церковнослов'янською мовою: якщо у «Хроніці» Тітмара Мерзебурзького (Thietmarus Merseburgensis) мовиться про бога війни, уособленого ідолом у

поломі та повному бойовому обладунку, то в «Слові Христюлюбця», а також руських перекладах гомілій св. Григорія та св. Івана Золотоустого Сварожич змальований як бог домашнього вогню, культ якого мав маргінальне значення і був пов'язаний головно із землеробською обрядовістю (С. 133–141). Позаяк, за словами Александра Брюкнера (Aleksander Brückner), ідентифікація лютицького та руського Сварожича – наріжний камінь, на якому тримається уся конструкція наукових уявлень про слов'янську міфологію, наведене спостереження дало змогу Іржі Динді говорити про перспективу її докорінного перегляду (С. 145). На думку чеського дослідника, у дохристиянській добі західні та східні слов'яни поклонялися доволі різним богам, які, навіть зберігаючи ту саму назву, із часом набули інших функцій, атрибутів та властивостей, тому їх не варто поспішно ототожнювати (С. 144).

Сьомий розділ (С. 151–169) ознайомлює з актуальними міркуваннями Ядранки Гвоздановіч (Jadranka Gvozdanović) стосовно принципів оцінки свідчень про слов'янські міграції. Ключовий методологічний заклик відомої хорватської мовознавиці полягає у необхідності зіставлення археологічних, історичних і лінгвістичних джерел (С. 151–153). Вона зазначає, що мовна ідентичність може бути встановлена тільки на основі мовознавчих методів, а тому лінгвістичні свідчення набувають першочергового значення у дослідженні походження слов'ян (С. 152, 154, 155, 167), які були насамперед мовною спільнотою. Виступаючи апологетом традиційного уявлення про демографічну експансію слов'ян зі Східної Європи на Балкани у I тис. н. е., Я. Гвоздановіч наголошує на існуванні численних генетичних даних, що, подібно до напрацювань порівняльного мовознавства, доводять реальність відповідних міграційних процесів і дають змогу локалізувати їхню вихідну точку на теренах Західної України (С. 155). Дослідниця пропонує також звернути особливу увагу на траєкторії діалектотворчих трансформацій слов'янської мови впродовж та опісля міграційної доби як на цінний матеріал для реконструкції минулих подій (С. 166–167). Як приклад, щоби продемонструвати потенціал історичного мовознавства у вивченні Великого розселення слов'ян, Я. Гвоздановіч наводить основні положення своєї гіпотези про участь у цьому процесі кельтських венетів, які, на її думку, складали соціальну еліту серед загальної маси слов'янських іммігрантів (С. 165). Цей висновок ґрунтується на запереченні загальноприйнятого ототожнення відомих за творами візантійських та західноєвропейських авторів венетів зі слов'янами. Натомість Я. Гвоздановіч пов'язує їх із гіпотетичним східноєвропейським відламом однойменного кельтського народу (С. 164). Аргументами на користь такого сміливого, проте суперечливого, припущення є простежені авторкою паралелі між фонетичними особливостями мови венетів Північної Адріатики й окремими рисами, яких набула загальнослов'янська мова у середині I тис. н. е. (С. 164–165). На думку дослідниці, це явище мало би вказувати на наслідування слов'янами акценту своїх кельтських провідників, що викривляли слов'янську відповідно до фонологічних правил власної мови (С. 166, 167).

Наведена вище теза Ядранки Гвоздановіч слугує своєрідною теоретичною прелюдією для восьмого розділу (С. 171–192), де хорватська дослідниця спільно з професором Масарикового університету в Брні Вацлавом Блажеком (Václav Blažek) на емпіричному рівні простежила сліди кельтського впливу

на слов'янську лексику. Автори ідентифікували та проаналізували 20 слов'янських слів кельтського походження, а також запропонували їхню класифікацію відповідно до семантичного значення, виділивши запозичення у сфері військової (4 випадки) та цивільно-правової (4) термінології, житлового будівництва (3), харчування (3), землеробства (2) і бджільництва (2) (С. 185). Як видно з тексту, кельтське коріння мають, зокрема, такі відомі українському читачеві лексеми, як *орач*, *крівля*, *корм*, медові *соти*, *слуга*, *тісто*, а також означення бойового коня у церковнослов'янській мові – *комонь* (С. 186). За результатами дослідження Я. Гвоздановіч та В. Блажек констатували, що більшість проаналізованих запозичень вказують на мирне співжиття кельтів зі слов'янами у суміжних ареалах, яке передувало їхнім міграціям (С. 185). Водночас рецепція слов'янами лексеми *слуга*, на думку дослідників, може бути опосередкованим свідченням їхньої служби у допоміжних військах західних сусідів (С. 185).

Дев'ятий розділ «Мова, матеріальна культура та етновизначення на Каролінзьких кордонах: слов'яни у Північно-Східній Баварії» (С. 193–273) є одним із найбільш комплексних та завершених досліджень усієї рецензованої книжки. Його автор – доктор археології Карлового університету в Празі Т. Клір – спробував верифікувати археологічні та писемні свідчення присутності слов'ян у басейні Верхнього Майну й у Верхньому Пфальці через декодування тамтешніх ономастичних систем. У підсумку вченому вдалося виділити два ареали: 1) зону первинної слов'янської колонізації на півночі Верхнього Пфальцу та на сході басейну Верхнього Майну, що була пізніше здомінована носіями німецької мови; 2) більш розлогу зону, де слов'яни оселялися поруч із германцями на раніше освоєних ними землях (С. 229). До першої Т. Клір відносить терени, де слов'янські топоніми виступають в оптимальних поселенських нішах і наявна слов'янська гідроніміка (С. 227–228), до другої – землі, на яких домінують архаїчні германо-німецькі топоніми та поширена ранньонімецька гідроніміка, а розпорошені слов'янські топоніми переважно представлені лінгвістично змішаними формами (С. 226). В останньому випадку слов'яно-німецька мовна взаємодія розглянута у межах моделі імміграційного контексту, у першому випадку – контексту завоювання (С. 254). Окрім цього, Т. Клір виокремлює перехідні моделі, що містять підзони: а) імміграційного контексту з існуванням слов'янських мовних островців у менш сприятливих поселенських нішах; б) імміграційного контексту спільної двомовної колонізації; в) контексту завоювання зі спорадичною чи перманентною присутністю німецькомовних еліт або купців у комунікаційних центрах і стратегічно важливих локаціях (С. 226–228). Під час дослідження також було встановлено, що слов'янська топоніміка з'явилася на досліджуваних теренах не раніше другої третини VIII ст. (С. 217–218, 226, 230). Це дало змогу вченому спростувати загальноприйняте уявлення про слов'янську атрибуцію віднайдених тут керамічних комплексів кінця VI – початку VIII ст. З огляду на те, що зона поширення відповідних типів керамічної продукції чітко корелює з ареалом архаїчних форм німецьких топонімів та винятково німецької гідроніміки і практично не перехрещується з ареалом поширення слов'янських гідронімів, Т. Клір натомість ідентифікував творців «слов'янської» кераміки з германцями (С. 242–249, 253, 256). Подібні висновки автор зробив і щодо традиційно приписуваних слов'янам цвинтарів, що походять з доби Каролінгів та Оттонів (С. 252). Дослідникові вдалося

також виявити зв'язок між географією поширення етнонімічних топонімів на *-winden-* і місцевостями, які інтенсивно освоювалися за ініціативою каролінзької та оттонівської адміністрації (С. 240–241). За цього, на основі аналізу тогочасних актових джерел, Т. Клір дійшов висновку, що поняття «слов'яни» виступає у них насамперед правовою категорією, представники якої не завжди були носіями слов'янської мови (С. 236–237).

У десятому розділі «Міграції і зміни мови як складові поширення слов'ян» (С. 275–299) фінський лінгвіст Юко Ліндштед (Jouko Lindstedt) та його колега з Гельсінського університету археогенетик Еліна Сальмела (Elina Salmela) викладають власний погляд на причини й ознаки швидкого поширення протослов'янської мови у другій половині I тис. н. е., намагаючись віднайти правильний баланс у дихотомії між традиційними уявленнями про демографічну експансію і альтернативними теоріями останніх чотирьох десятиліть, які надають першочергового значення мовній рецепції та певною мірою наголошують на демографічній тягlostі. Запропоноване рішення полягає у первинній швидкій демографічній експансії слов'ян із подальшою слов'янізацією місцевого населення. На думку дослідників, двома головними чинниками Великого розселення слов'ян були кліматична криза пізньоантичного малого льодовикового періоду і Чума Юстиніана (С. 283–284, 288, 293). Перша спонукала слов'ян мігрувати, друга частково розчистила їм життєвий простір для колонізації. Втім, як зазначають Ю. Ліндштед та Е. Сальмела, значення міграційного і трансформаційного чинників у поширенні слов'янської мови суттєво відрізнялося, залежно від конкретної частини пізнішого слов'янського світу. Так, зокрема, на покинутому германцями через похолодання лехітському північному заході визначальне значення мала імміграція слов'янських колоністів (С. 285–286), у той час як на сході розселення слов'ян серед корінних фінських спільнот започаткувало процес їхньої повільної мовної асиміляції, який, за словами дослідників, подекуди триває ще до сьогодні (С. 287–288). У питанні поширення слов'янської мови на Балканах автори надають головного значення культурному трансферу, хоча й зазначають, що останньому передувало фізичне прибуття слов'ян та їхнє подальше змішування з місцевим населенням (С. 289, 293). Під час дослідження Ю. Ліндштед і Е. Сальмела відкинули тезу Ф. Курти про винайдення слов'янських міграцій візантійськими авторами (С. 290), а також переконливо спростували теорію, відповідно до якої слов'янська мова мала би сформуватися як *lingua franca* в аварському середовищі (С. 278–279). Натомість на основі аргументації гельсінського лінгвіста Сантері Юнттілі (Santeri Junttila) констатовано її розвиток із відносно дрібного і внутрішньо гомогенного балтського діалекту (С. 292).

Автори одинадцятого розділу «Етнічність та культура з керамікою празького типу (празько-корчацького)» (С. 301–340) – провідна чеська археологиня Надя Профантова і філософ Мартін Профант (Martin Profant) – поставили собі за мету на прикладі носіїв празько-корчацької культури продемонструвати все ще наявну можливість інтеграції у єдине ціле даних писемних та археологічних джерел про слов'янізацію Центрально-Східної Європи на основі старої концепції Великого розселення слов'ян, а не новіших альтернативних гіпотез (С. 303). Реалізуючи цей намір, дослідники відзначили, що, попри неможливість доведення первинного існування єдиної слов'янської нації чи народу,

відповідне уявлення все ж є продуктивною та переконливою пошуковою гіпотезою (С. 310). Надя та Мартін Профанти наголосили на беззаперечності слов'янського походження празько-корчацької культури (С. 312), її поширенні «з України до Центральної Європи» (С. 315), а також відсутності археологічних слідів співжиття її носіїв із германцями на теренах Богемії та Моравії (С. 318) і констатували імміграцію на знелюднені терени Центральної Європи доволі великих внутрішньо інтегрованих груп, які на новій батьківщині зберегли та відтворили притаманний їм спосіб життя (С. 323). Як стверджують автори дослідження, ці колоністи були слов'янами: «... так їх означали сусіди і, мабуть, так вони усвідомлювали самих себе» (С. 325). Намагаючись реконструювати процес утворення нових політичних спільнот на новослов'янізованих землях, Н. та М. Профанти навели фрагмент із «Чудес Св. Дмитрія» про облогу слов'янами Фессалонік у 615 р. Позаяк описані тут слов'янські воїни прибули разом із жінками та дітьми і, попри належність до різних племен, підкорялися єдиному ватажку – князю на ім'я Хацон (Χάτζων), празькі дослідники розглядають відповідний епізод як типову колонізаційну експедицію, що в разі успіху привела б до асиміляції місцевого населення і зародження нового gens-у (С. 327–329).

Завершує книжку полемічний розділ Їржи Рейзека (Jiří Rejzek) (С. 341–349), у якому чеський філолог виступив із критичними заувагами щодо поглядів професора Університету Флориди Флоріна Курти на слов'янський етногенез. Їржи Рейзек фокусується на аналізі таких контрверсійних положень Куртової теорії, як віднесення появи слов'ян до VI ст. і приписування винаходу їхньої ідентичності візантійцям, а також заперечення існування слов'янської прабатьківщини та підтримка гіпотези про формування слов'янської мови у середовищі Аварського каганату (С. 342). За словами чеського дослідника, найбільша прогалина концепції Ф. Курти полягає в її неспроможності запропонувати правдоподібне пояснення походження слов'янської мови: як зазначає Ї. Рейзек, остання не містить слідів піджинізації, креолізації чи формування на основі змішування різних говірок, натомість має виразну індоєвропейську основу в морфології, словотворі та лексиці, а у фонології її розвиток без особливих проблем можна простежити навіть до протоіндоєвропейських часів (С. 343). Окрім того, автор звертає увагу на загально визнану серед історичних лінгвістів близькість слов'янської мови до говірок балтів, зазначаючи, що цей факт робить мало ймовірною локалізацію прабатьківщини слов'ян на Нижньому Дунаї, на відміну від традиційних уявлень про її розташування між Віслою і Дніпром, адже носії діалекту, з якого розвинулася слов'янська мова, первинно мали проживати десь поблизу балтів (С. 343). Відтак Ї. Рейзек аргументовано заперечує можливість використання слов'янської мови як *lingua franca* в Аварському каганаті, наголошуючи на відносній складності її мовної системи, засвідченому в джерелах низькому соціальному статусі її носіїв і незацікавленості самих аварів у набутті нею такого статусу (С. 345). Дослідник також зауважує, що версія про поширення слов'янської мови завдяки функції *lingua franca* не пояснює, чому ареал її використання охопив полабські та польські, а також східнослов'янські землі, де авари не мали помітного політичного впливу (С. 346). Численні дослов'янські топоніми та гідроніми на чеських землях, за словами автора, всупереч висновку Ф. Курти, насправді являють

підтверджують, а не спростовують думку, що слов'яни прибули сюди ззовні (С. 346). У підсумку все це дало змогу І. Рейзеку стверджувати, що, з погляду історичного мовознавства, погляди Ф. Курти абсолютно неприйнятні (С. 346).

Отже, варто зазначити, що рецензована книжка залишає більше запитань, аніж відповідей, а останні почасти суперечливі. Її складно назвати вдалим вибором для менш підготованого читача, який прагне отримати загальну картину сучасного розуміння слов'янського етногенезу і виникнення та ранніх етапів розвитку слов'янської мови. Утім, для дослідника цієї тематики, який сам захоплений пошуком нових рішень, отримані внаслідок її опрацювання дані можуть стати цінною знахідкою, адже запропоноване тут широке розмаїття інноваційних підходів, моделей аргументації та навіть емпіричних фактів збагачує науковий інструментарій для вивчення суміжних проблем. Тож колективу авторів треба віддати належне за вагомий внесок у розвиток відповідного дискурсу.

*Стаття: надійшла до редакції 15.06.2025
прийнята до друку 21.07.2025*